

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСНОВ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НАРОДУ У ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ ЧЕРЕЗ ІНСТИТУТ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ

Ференець О.Є.,

аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та трудового права,
Національний університет «Запорізька політехніка»
ORCID: 0000-0001-7218-9912

Ференець О.Є. Методологія правового дослідження основ конституційного права народу у здійсненні правосуддя через інститут присяжних в Україні.

У статті проведено аналіз наукових досліджень у сфері конституційного права народу на участь у здійсненні правосуддя з метою розкриття методологічних засад досліджень у цій галузі. Використання різних методів дозволяє науковцям усувати теоретичні прогалини, уточнювати ключові поняття та загалом удосконалювати теорію конституційного права народу на участь у правосудді.

При дослідженні методології наукових робіт у цій сфері встановлено, що реалізація конституційного права народу на участь у правосудді залишається однією з найбільш проблемних у правозастосовній практиці та потребує подальшого глибокого аналізу. Проаналізовано підходи, представлені в науковій літературі щодо методології сучасного конституційного права. Виявлено, що поєднання методологічних принципів із науковими методами відіграє ключову роль у дослідженні як окремих правових явищ, так і функціонування конституційних інститутів в Україні.

Наголошено, що у вітчизняній науці сформувалася стабільна система методів, які застосовуються для дослідження конституційного права народу на участь у правосудді. Зокрема, використовуються філософсько-світоглядні засади (онтологія, гносеологія, аксіологія), загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Обґрунтовано, що до основних методів дослідження конституційно-правового регулювання права народу на правосуддя належать: загальнонаукові методи – системний, діалектичний, структурно-функціональний; спеціально-юридичні методи – формально-юридичний, порівняльно-правовий, історико-правовий; соціологічні та емпіричні методи – соціологічний, статистичний, антропологічний, що дають змогу дослідити рівень правосвідомості громадян, ефективність функціонування суду присяжних та суспільне ставлення до нього.

На основі проведеного аналізу сформульовано низку висновків. Методологія дослідження конституційного права відзначається багатомірністю цього правового явища, його зв'язком із політичними процесами та необхідністю міждисциплінарного підходу. Поєднання загальнонаукових, спеціально-правових та соціологічних методів дозволяє сформувати цілісне уявлення про механізми реалізації конституційних норм, зокрема щодо функціонування суду присяжних в Україні.

Ключові слова: конституційно-правове регулювання права народу на правосуддя, методологічні засади, наукові методи дослідження.

Ferenets O.Y. Methodology of legal research on the foundations of the people's constitutional right in the administration of justice through the institution of jurors in Ukraine.

The article analyzes scientific research in the field of the people's constitutional right to participate in the administration of justice to uncover the methodological foundations of studies in this area. Various methods enable scholars to eliminate theoretical gaps, refine key concepts, and improve the theory of the people's constitutional right to participate in justice.

The study of the methodology of scientific research in this field has established that the implementation of the people's constitutional right to participate in justice remains one of the most problematic aspects of legal practice and requires further in-depth analysis. The approaches presented in the scientific literature regarding the methodology of modern constitutional law have been analyzed. It has been found that combining methodological principles with scientific methods plays a key role in the study of both specific legal phenomena and the functioning of constitutional institutions in Ukraine.

It is emphasized that a stable system of methods has been established in domestic science, which is applied to the study of the people's constitutional right to participate in justice. In particular, philosophical and ideological foundations (ontology, gnoseology, axiology), general scientific, and special legal methods are used. It is substantiated that the primary methods for studying the constitutional

and legal regulation of the people's right to justice include general scientific methods – systemic, dialectical, structural-functional; special legal methods – formal-legal, comparative-legal, historical-legal; sociological and empirical methods – sociological, statistical, and anthropological, which make it possible to examine the level of citizens' legal awareness, the effectiveness of the jury system, and public attitudes toward it.

Based on the conducted analysis, several conclusions have been formulated. The methodology for studying constitutional law is characterized by the multidimensional nature of this legal phenomenon, its connection with political processes, and the necessity of an interdisciplinary approach. The combination of general scientific, special legal, and sociological methods allows for a comprehensive understanding of the mechanisms for implementing constitutional norms, particularly regarding the functioning of the jury system in Ukraine.

Key words: the constitutional and legal regulation of the people's right to justice, methodological foundations, scientific research methods.

Постановка проблеми. Конституційне право народу на участь у здійсненні правосуддя є одним із фундаментальних принципів демократичної правової держави. Особливого значення це право набуває в умовах активного реформування судової системи України, де ключову роль відіграє запровадження та розвиток інституту присяжних. Впровадження суду присяжних є не лише реалізацією конституційних норм, а й важливою гарантією забезпечення справедливості, прозорості та демократичності судового процесу. Це сприяє зміцненню довіри громадян до судової влади, посиленню правової культури суспільства та формуванню механізмів громадянського контролю над судовими рішеннями.

У сучасних умовах розвитку українського суспільства методологічне осмислення даного питання є вкрай необхідним, адже саме методологія визначає ефективність подальших наукових досліджень та практичних реформ у цій сфері. Однак, попри численні наукові та практичні дискусії, досі не існує єдиного усталеного методологічного підходу до дослідження права народу на участь у правосудді через інститут присяжних. Це зумовлює різноманітні суперечності та ускладнення як у теоретичному, так і в практичному аспектах, що, своєю чергою, впливає на якість реалізації цього права. Актуальність теми також посилюється необхідністю адаптації української судової системи до європейських стандартів, що передбачає розширення участі громадян у здійсненні правосуддя, забезпечення їхньої обізнаності та відповідальності, а також удосконалення механізмів відбору присяжних. Враховуючи зазначене, подальше вивчення даного питання є необхідним для формування ефективної та справедливої моделі суду присяжних в Україні.

Метою наукової статті є здійснення системного методологічного аналізу правових засад конституційного права народу України на участь у здійсненні правосуддя через інститут присяжних, визначення методологічних підходів до вивчення цього явища та оцінку його відповідності демократичним стандартам.

Стан опрацювання проблематики. Питання реалізації права народу на участь у здійсненні правосуддя через інститут присяжних є предметом дослідження таких вітчизняних науковців, як Ю.М. Грошевий, С.М. Стахівський, І.Я. Сенюта, І.В. Назаров, Н.М. Оніщенко та інші. Вони розглядають різні аспекти функціонування цього інституту, зокрема його історичний розвиток, нормативно-правове регулювання та вплив на забезпечення правосуддя. Водночас, питання методології правового дослідження основ конституційного права народу на здійснення правосуддя через інститут присяжних в Україні залишається актуальним та потребує подальшого наукового опрацювання. Зокрема, важливим є поглиблення методологічного аналізу конституційних засад суду присяжних у контексті демократизації судової системи, дотримання принципу верховенства права та забезпечення ефективної участі громадян у здійсненні правосуддя. Це сприятиме удосконаленню законодавчого регулювання інституту присяжних в Україні та його адаптації до європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. Методологія правових досліджень є ключовим елементом вивчення правових явищ, зокрема, конституційного права народу на участь у здійсненні правосуддя через інститут присяжних. Вона включає сукупність принципів, методів та підходів, що застосовуються для аналізу правових норм, практики їх реалізації, а також правових доктрин.

Загальнонаукові методи дослідження дозволяють розглядати правові питання в широкому контексті соціальних, політичних та історичних процесів. С. Бостан зазначає, що методологічний апарат дослідження охоплює філософсько-світоглядні засади, зокрема онтологію, гносеологію та аксіологію, загальнонаукові підходи, серед яких системний, діалектичний та структурно-функціональний аналіз, а також спеціально-юридичні методи, такі як формально-юридичний, порівняльно-правовий, історико-правовий тощо [1, с. 7].

Звісно, що онтологічний аспект методології дослідження передбачає з'ясування сутності та природи самого явища участі народу у здійсненні правосуддя. Відповідно, онтологія у цьому випадку покликана дати відповідь на фундаментальне питання: що являє собою інститут присяжних у контексті реалізації конституційного права народу на участь у правосудді? З цього погляду інститут присяжних є не тільки процесуальною формою участі громадян у судочинстві, а й глибинним проявом принципу народного суверенітету та прямого здійснення народовладдя. Саме в онтологічному аспекті стає зрозумілим, що народ, виступаючи безпосереднім учасником процесу судочинства, реалізує не лише юридичні повноваження, а й фундаментальну ідею демократичної державності, яка полягає у можливості громадян безпосередньо впливати на ухвалення суспільно значущих рішень, зокрема у сфері правосуддя [2, с. 32].

Цей аспект також підкреслює важливість участі громадян у правосудді як механізму саморегуляції та підтримки законності в державі, а також як важливий елемент формування суспільної довіри до судової системи. Визначення онтології інституту присяжних дозволяє краще зрозуміти його роль не лише як юридичної інституції, а й як відображення глибших демократичних процесів у суспільстві.

Гносеологічний аспект спрямований на з'ясування того, яким чином громадяни усвідомлюють свої конституційні права та обов'язки у сфері правосуддя, які чинники впливають на формування цієї свідомості, і наскільки народ здатний адекватно сприймати правові реалії, беручи участь у судових процедурах. З огляду на це, гносеологічний аналіз передбачає дослідження соціологічних, психологічних, юридичних факторів, які формують готовність громадян до реалізації свого права на суд присяжних, а також визначення рівня їх правової культури та обізнаності щодо процесуальних аспектів участі присяжних у судочинстві [3, с. 47]. Цей підхід дозволяє виявити, як громадяни сприймають роль присяжних у судовому процесі, які бар'єри або стереотипи можуть існувати щодо цього інституту, а також як навчання та інформування можуть вплинути на рівень участі та відповідальності присяжних. Аналіз гносеологічного аспекту допомагає зрозуміти, які конкретні знання та уявлення необхідно сформувати у громадян для забезпечення ефективної участі у правосудді, що сприятиме підвищенню якості правосуддя в країні.

Аксіологічний аспект передбачає визначення та дослідження цінностей, що лежать в основі реалізації права народу на участь у правосудді. Серед таких фундаментальних цінностей у сфері правосуддя виступають справедливість, рівність, законність, відкритість та демократичність. Саме ці цінності є базовими у конституційно-правовій доктрині України, і саме на них орієнтується інститут присяжних.

Завдяки аксіологічному аналізу можна глибше зрозуміти мотивацію та правосвідомість громадян як присяжних, оцінити відповідність реалізації цього конституційного права суспільним очікуванням та демократичним принципам, а також визначити, яким чином зазначені цінності впливають на практичне застосування права на суд присяжних у конкретних ситуаціях судового процесу. Важливим є також вивчення впливу цих цінностей на формування громадської довіри до судової системи та її легітимності в очах суспільства. Крім того, аксіологічний підхід дозволяє визначити, наскільки ефективно вітчизняна модель суду присяжних відображає суспільні уявлення про справедливість і правосуддя, а також виявити потенційні проблеми, пов'язані з можливими конфліктами між формальними юридичними нормами та морально-етичними переконаннями присяжних. Це, своєю чергою, дає можливість розробити механізми вдосконалення системи суду присяжних, орієнтовані на підвищення її відповідності суспільним цінностям і очікуванням.

Отже, філософсько-світоглядні засади методології правового дослідження права народу на здійснення правосуддя через інститут присяжних формують необхідний теоретичний фундамент для комплексного осмислення цього конституційного інституту. Аналіз онтологічного, гносеологічного та аксіологічного аспектів дозволяє всебічно зрозуміти природу, умови формування та ціннісні орієнтири інституту присяжних як форми безпосередньої демократії в українській правовій системі.

До загальнонаукових підходів відносять діалектичний, системний та структурно-функціональний методи.

Діалектичний метод дає змогу розкрити розвиток інституту суду присяжних як динамічного правового явища, що змінюється під впливом суспільних і політичних трансформацій. Так, у науковій літературі сутність інституту присяжних розкривається через його двоїстий характер. З одного боку, він є формою безпосередньої демократії, оскільки народ у ролі присяжних безпосередньо долучається до здійснення судової влади. З іншого боку, це юридична інституція, що регулюється спеціальним процесуальним законодавством і функціонує в межах чітко визначених норм [2, с. 15]. Окрім того, цей підхід допомагає виявити протиріччя між нормативним закріпленням інституту присяжних та його практичною реалізацією, а також зрозуміти, як ці протиріччя можуть бути

подолані на наступних етапах розвитку судової системи України. Діалектичний аналіз дозволяє зробити висновок, що розвиток інституту присяжних є результатом постійного пошуку балансу між демократичними ідеалами та реальними соціально-правовими можливостями суспільства [4, с. 56]. Також важливо відзначити, що діалектичний метод дозволяє виявити можливості для оптимізації цього інституту, враховуючи постійно змінювані умови, що можуть вимагати адаптації до нових суспільних викликів і потреб.

Системний підхід дозволяє розглядати суд присяжних як невід'ємну частину судової системи, що взаємодіє з іншими правовими інститутами, такими як адвокатура, прокуратура та суди загальної юрисдикції. Цей підхід дає змогу врахувати взаємозалежність між різними елементами правової системи та їхню спільну роль у забезпеченні правосуддя. Зокрема, ефективність інституту присяжних значною мірою залежить від скоординованої роботи суддів, адвокатів, прокурорів та інших учасників процесу, що мають спільну мету – забезпечити справедливий та об'єктивний розгляд справ. За твердженням С. Стахівського, «системний підхід дозволяє встановити місце і значення інституту присяжних у механізмі реалізації народовладдя, визначити його вплив на демократичність та прозорість судочинства, а також виявити потенційні суперечності у взаємодії цього інституту з іншими елементами правової системи» [2, с. 68]. Також важливо підкреслити, що застосування системного підходу дає змогу виявити не лише суперечності, а й потенціал для оптимізації функціонування суду присяжних. Це включає вдосконалення механізмів відбору присяжних, покращення їхньої підготовки та забезпечення ефективної взаємодії з іншими учасниками процесу для досягнення максимального рівня справедливості та прозорості у судочинстві.

Структурно-функціональний метод надає можливість аналізувати функції суду присяжних та їхню відповідність ключовим правовим принципам, зокрема верховенству права, справедливості та народовладдю.

За думкою Н. Оніщенко, основними функціями інституту присяжних є гарантування справедливості, реалізація принципу народовладдя, забезпечення прозорості й демократичності правосуддя, а також формування високого рівня довіри до судової влади серед населення. Структурно-функціональний підхід дозволяє виявити проблемні аспекти функціонування цього інституту, зокрема у процесі взаємодії між присяжними та іншими учасниками судового процесу, а також запропонувати конкретні шляхи удосконалення його структури і механізмів реалізації [3, с. 47]. Цей підхід дозволяє не лише аналізувати існуючі проблеми, а й виявляти потенційні можливості для вдосконалення інституту присяжних, зокрема через оптимізацію відбору присяжних, покращення їхнього навчання, вдосконалення процесуальних норм та забезпечення належного правового супроводу на всіх етапах судочинства. Враховуючи ці аспекти, можна сприяти підвищенню ефективності та справедливості судового процесу, що є важливим кроком для зміцнення правової держави.

Значну роль у проведенні дослідження відіграє застосування спеціальних методів, зокрема порівняльно-правового, історико-правового, формально-юридичного та логіко-юридичного.

Порівняльно-правовий метод дозволяє проаналізувати моделі суду присяжних у різних країнах світу та визначити найкращі практики, які можуть бути імplementовані в Україні. На думку І. Сеньюти, використання цього методу дає змогу виявити сильні та слабкі сторони української моделі інституту присяжних, визначити напрями можливих запозичень або, навпаки, відхилень від закордонного досвіду, враховуючи специфіку української правової системи та суспільних відносин [5, с. 88]. Цей підхід дозволяє детальніше проаналізувати національні особливості застосування інституту присяжних, а також виявити потенціал для адаптації зарубіжних практик до умов України. Він також сприяє визначенню оптимальних шляхів удосконалення інституту присяжних, зокрема через врахування досвіду інших країн, зокрема в аспектах відбору присяжних, організації їхньої роботи та забезпечення належної підготовки.

Історико-правовий метод дає змогу простежити генезис і еволюцію інституту присяжних у світовій та вітчизняній правових системах, а також виявити основні тенденції його розвитку. Як зазначає Ю. Грошевий, «застосування історико-правового методу допомагає виявити закономірності та особливості формування інституту присяжних, зрозуміти причини його виникнення, трансформацій і адаптації у різних правових культурах та епохах. В українському контексті особливе значення має дослідження історичного досвіду участі присяжних у судочинстві періоду Російської імперії, УНР та перших спроб відродження цього інституту в сучасній Україні» [4, с. 15]. Такий підхід дозволяє оцінити вплив історичних подій на розвиток інституту присяжних в Україні та з'ясувати, як зміни в політичному та правовому середовищі впливали на реалізацію цього інституту. Вивчення минулого дозволяє глибше зрозуміти сучасний стан інституту присяжних і визначити напрями його подальшого розвитку в умовах реформування судової системи України.

Формально-юридичний метод застосовується для аналізу правових норм, що регулюють діяльність суду присяжних, їх відповідності конституційним принципам та міжнародним стандартам.

Цей метод передбачає аналіз чинного законодавства, зокрема Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів», інших нормативних актів та судової практики. За допомогою формально-юридичного методу досліджуються особливості нормативного закріплення правового статусу присяжних, процедури їх залучення до здійснення правосуддя, процесуальні правила участі присяжних у судових процесах, а також межі їх повноважень [6, с. 22]. Це дозволяє з'ясувати, наскільки ефективно законодавство регулює інститут присяжних, забезпечує реалізацію конституційних прав громадян та відповідає вимогам міжнародних стандартів правосуддя.

Логіко-юридичний метод дозволяє дослідити правові категорії, термінологію та структуру нормативних актів, які регулюють інститут присяжних. Цей метод дає змогу з'ясувати логічні зв'язки між окремими положеннями законодавства, оцінити їх внутрішню узгодженість та виявити можливі прогалини або суперечності в правових нормах. Застосування логіко-юридичного методу допомагає також визначити точність використання термінів у правових документах та їх відповідність реальному функціонуванню інституту присяжних, а також виявити можливі недоліки у формулюваннях, що можуть ускладнювати правозастосування. Важливим аспектом є також аналіз того, як правильно та ефективно організувати структуру нормативних актів, що регулюють цей інститут, з метою забезпечення їх чіткої та послідовної реалізації в судовій практиці.

Оскільки суд присяжних є інститутом, безпосередньо пов'язаним із громадянами, важливу роль у його дослідженні відіграють соціологічні та емпіричні методи. Соціологічний метод використовується для вивчення суспільної думки щодо ефективності суду присяжних, рівня довіри до нього, а також аналізу правосвідомості громадян. Статистичний метод дозволяє аналізувати судову практику, зокрема оцінювати частоту застосування інституту присяжних та ефективність винесених рішень. Антропологічний метод дає змогу дослідити психологічні аспекти участі громадян у судовому процесі як присяжних, їхню готовність виконувати цю функцію, а також вплив такого досвіду на їхні правові переконання.

Висновки. Отже, вибір і належне обґрунтування методів дослідження є ключовим етапом правового аналізу інституту присяжних, оскільки саме правильно сформований методологічний апарат дозволяє глибоко й всебічно дослідити конституційне право народу на участь у здійсненні правосуддя. З огляду на складність, багатоаспектність і соціально-правову значущість цієї проблематики, для аналізу інституту присяжних в Україні доцільно застосовувати комплексний підхід. Він передбачає поєднання філософсько-світоглядних засад (онтологічного, гносеологічного та аксіологічного аналізів), загальнонаукових (системного, діалектичного, структурно-функціонального) і спеціально-юридичних методів (формально-юридичного, порівняльно-правового, історико-правового тощо), що були детально розглянуті вище. Такий підхід не лише сприяє цілісному розумінню сутності інституту присяжних, а й дозволяє виявити особливості його функціонування, недоліки чинного правового регулювання та можливі шляхи вдосконалення цього механізму в контексті забезпечення демократичних стандартів судочинства в Україні. Таким чином, методологія правового дослідження інституту присяжних повинна ґрунтуватися на поєднанні різних підходів, що дає змогу об'єктивно оцінити його роль у системі правосуддя, відповідність конституційним принципам та перспективи подальшого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бостан С.К. Методологія правового дослідження: поняття, структура, філософсько-світоглядні засади. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Серія: Правознавство. Чернівці, 2010. Вип. 545. С. 16–28.
2. Стахівський С.М. Конституційне право громадян України на участь у здійсненні правосуддя: монографія. Київ: Юридична думка, 2012. 320 с.
3. Оніщенко Н.М. Інститут присяжних як форма участі народу в здійсненні правосуддя: стан і перспективи розвитку. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. № 2. С. 40–56.
4. Грошевий Ю.М. Суд присяжних: правова природа, механізм функціонування та перспективи впровадження в Україні. Харків: Право, 2010. 224 с.
5. Сенюта І.Я. Суд присяжних у міжнародному порівняльному контексті. *Юридичний журнал*. 2018. № 5. С. 88–100.
6. Назаров І.В. Участь народу у здійсненні правосуддя: процесуально-правові аспекти. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 3. С. 22–30.